

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN TARİXŞÜNASLIĞI: YENİ ELMİ-NƏZƏRİ AXTARIŞLAR

4. Modernləşmə çağı (XIX yüzillikdən günümüzədək) (Şahin Mustafayev. Çağdaş Azərbaycan tarixşünaslığının bəzi nəzəri məsələləri Məqalələr toplusu. Tarix və mədəniyyət. Faktlar və dəyərlər. Akademik Nailə Vəlixanlının yubileyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu / Məsul redaktor F.R.Cabbarov. Bakı: "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2020. - 656 s. s.29-64. S.40-42).

Müəllif XIX yüzilliyin əvvəlindən günümüzədək davam edən dövrü Modernləşmə çağı adlandırır və bu dövrü üç əsas mərhələyə bölmə: "1) Rus-İran müharibələri və 1813-cü ildə Şimali Azərbaycanın Rusiya imperiyasının tərkibinə keçməsi; 2) Oktyabr inqilabı və 1920-ci ildə Azərbaycanın sovetləşməsi; 3) Sovet İttifaqının dağılması və 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik qazanması." (Şahin Mustafayev. Çağdaş Azərbaycan tarixşünaslığının bəzi nəzəri məsələləri Məqalələr toplusu. Tarix və mədəniyyət. Faktlar və dəyərlər. Akademik Nailə Vəlixanlının yubileyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu / Məsul redaktor F.R.Cabbarov. Bakı: "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2020. - 656 s. s.29-64. S.48).

Yuxarıdakı təhlildən göründüyü kimi Ş.Mustafayev çağdaş Azərbaycan tarixinin dövrəşdirilməsini də XIX yüzillikdən günümüzədək olan dövrün, yəni Modernləşmə çağının içində verir.

O, Siyasi müstəqillik dövrünün (1991-ci ildən başlayaraq günümüzədək), öz tarixi mahiyyətinə görə, Azərbaycanın son iki yüz il ərzində

keçdiyi modernləşmə prosesinin nəticələrinin nə dərəcədə dönməz və dayanıqlı olduğunu tarixi sınağa çəkdiyi dövr kimi xarakterizə edir.

Akademik Y.M.Mahmudovun elmi redaktorluğu ilə işıq üzünə gələn "Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2003)..." adlı ümumləşdirilmiş əsərdə dövrəşdirməni dövlətçilik tariximizin üzərindən aparıldığını müşahidə etmək mümkündür. Burada əsas diqqət dövlətçilik tariximizə yönəldilib. Əsərdə qədimdən günümüzədək tariximiz formasiya sistem üzərindən deyil dövlətçilik tarixi üzərindən dövrəşdirilir. Əsərdə qədim dövrdən günümüzədək tariximizin dövrəşdirməsi beş mərhələyə bölünür: birinci mərhələ "ən qədim zamanlardan İslam dininin qəbuluna qədərki dövrə Azərbaycan dövlətçiliyi"; ikinci mərhələ "Azərbaycan dövlətçiliyi İslam dininin qəbulundan (VII əsrdən) sonrakı dövrə"; üçüncü mərhələ "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may - 1920-ci il aprel)"; dördüncü mərhələ "Azadistan məmləkəti: Cənubi Azərbaycan Milli Hökuməti (1920-ci il aprel - sentyabr)"; beşinci mərhələ "Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi və Heydər Əliyevin Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrini davam etdirməsi: milli oyanış və müstəqilliyə doğru böyük dönüş illəri (1920-ci il 28 aprel - 1991-ci il 18 oktyabr)" (Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2003). 1-ci cild. Heydər Əliyev dövrü. Layihə rəhbəri, elmi redaktor: AMEA-nın müxbir üzvü Y.M.Mahmudov. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi,

2016. - 704 səh.) kimi fərmləşdirilib. Daha sonra əsərdə 1991-ci ildən 2003-cü ilədək sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni-tarixi hadisələr dövlətçilik üzərindən yazılması davam etdirilir.

Daxili və xarici arxiv sənədləri, eləcə də ayrı-ayrı dövrlərdə yazılmış çoxsaylı elmi-tədqiqatlar əsərləri sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində qədimdən günümüzədək mövcud olmuş dövlətlər (bu dövlətlərdən bəziləri, hətta bir müddət öz coğrafiyasından kənardakı əraziləri də öz dövlətinə qatmışdır. Bəzi hallarda isə ayrı-ayrı imperiyanın tərkibində olmasını və Türkmənçay sülhündən (1828-ci il) sonra Azərbaycan ərazisinin iki yerə parçalanmasını nəzərə almasaq) daimə eyni coğrafiyada - Bütöv Azərbaycan coğrafiyasında mövcud olmuşdular. Biz dövlətçilik tariximizin müxtəlif dövrlərinin ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni mərhələlərini izləyərkən, onun ibtidaidən aliyə, sadədən mürəkkəbə doğru böyük inkişaf yolu keçdiyinin şahidi oluruq.

Bu gün, eyni zamanda Bütöv Azərbaycanın zəngin iqtisadi, siyasi və mədəni tarixinin mövcud materiallarına istinad edərək tam yəqinliklə "Azərbaycan sivilizasiyası" ifadəsini işlədə bilərik. Əlbəttə, burada söhbət qlobal "Sivilizasiyalar nəzəriyyəsi"ndən deyil, dünyanın "kiçik" bir hissəsində qədimdən günümüzədək böyük inkişaf yolu keçmiş xalqın iç sivilizasiyasından - Azərbaycanın öz coğrafiyası daxilindəki sivilizasiyasından gedir. Bu sivilizasiyanı, həm də böyük Türk-İslam sivilizasiyanın bir hissəsi kimi də dəyərləndirmək mümkündür.

Fikrimcə, Azərbaycan tarixşünaslığının dövrəşdirilməsi "Azərbaycan sivilizasiyası"nın əsas kimi götürməklə qədimdən günümüzədək mövcud olmuş dövlətlər üzərindən yazılması məqsədəuyğun olardı.

Beləliklə, "Çağdaş Azərbaycan tarixşünaslığı: yeni elmi-nəzəri axtarışlar" adlı mövzunun təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan verir:

1. Qədimdən günümüzədək Azərbaycan tarixinin dövrəşdirilməsi ilə əlaqədar təklif olunan yeni elmi-nəzəri baxışların qısa təhlili onu göstərir ki, çağdaş Azərbaycan tarixçilərinin problemə fərqli elmi yanaşmaları var;

2. müstəqilliyimizin bərpa edilməsindən 30 ildən çox bir vaxtın keçməsinə rəğmən, hələ də "köhnə" ənənəvi marksist nəzəriyyədən tamamilə uzaqlaşmaq (bəzi istisnalara çıxmaq şərti ilə) mümkün olmayıb. Hətta bəzi hallarda İnsanlıq cəmiyyətlərinin dövrəşdirilməsi zamanı "modi?kasiya" olunmuş "köhnə" sistemdən, yəni formasiya sistemindən istifadə edilməsi təkli olunur;

3. tariximizin vahid və davamlı Azərbaycan dövlətçilik tarixi (b.e.ə. VIII - b.e. XXI əsrləri) üzərindən yazılması ilə əlaqədar yeni və həm də fərqli elmi-nəzəri baxışlar təklif olunur.

Əlbəttə, qısa bir məqalə ilə zəngin Azərbaycan tarixşünaslığının qarşısında duran problemlərin həll olunduğunu düşünmək doğru olmazdı. Ona görə də tarixçilərimiz tərəfindən yeni elmi-nəzəri axtarışların davam etdirilməsi və problemlə əlaqədar müzakirələrin aparılması məqsədəuyğun olardı.